

Teorie plánovaného chování a její využití ve výzkumu

The theory of planned behavior and its applicability in research

Tereza Příhodová^{*1,2}

Marek Preiss¹

¹Národní ústav duševního zdraví

²Psychiatrická klinika, 1. Lékařské fakulty UK Praha

Abstrakt

Tato práce seznamuje s podstatou a vznikem teorie plánovaného chování. Ajzenova teorie plánovaného chování byla aplikována u řady pozitivních i negativních aspektů chování, kde prokázala svoji schopnost predikce skutečného chování do budoucna. Práce se tak dále zabývá schopnostmi predikce a aplikace teorie plánovaného chování na negativní aspekty chování, konkrétně kontraproduktivního. Seznamuje čtenáře s výsledky studií vztahující teorii plánovaného chování a kontraproduktivní chování a jemu příbuzné koncepty. Domníváme se, že měření úrovně a schopnost predikce výskytu nežádoucího chování ve spojitosti s dalšími instrumenty (např. testy integrity) může být především pro budoucí zaměstnavatele přínosnou složkou při rozhodování mezi kandidáty přijímacích řízení.

Klíčová slova: postoje, teorie plánovaného chování, kontraproduktivní chování

Abstract

The Theory of planned behavior, originating from the Theory of reasoned action, was at first introduced by Ajzen and Fishbein in 1975 as a theoretical model predicting behavior. The model is composed of 5 factors including attitudes, subjective norm, perceived behavioral control, intention and actual behavior. In the model, attitudes, subjective norm and perceived behavioral control serve as independent variables, often labelled as determinants of studied behavior. First studies applying this model predicting behavior focused mainly on positive aspects of behavior, such as weight loss programs, election turnout or attendance of worship services. This article familiarizes a reader with the nature and origin of the Theory of planned behavior and emphasizes behaviors on the opposite side of the spectrum, hence negative behaviors. It is expected that participants will show higher tendencies to report positive or pro-social behavior, however would the same be true if researchers target negative aspects of behavior?

For the purpose of this article, authors chose on the negative side of the spectrum specifically counterproductive work behavior. Counterproductive work behavior is by the definition any

* Korespondenční autor: Tereza Příhodová, MA, Národní ústav duševního zdraví, Topolová 748, 250 67 Klecany
Email: tereza.prihodova@nudz.cz

behavior that harms employer or an organization. Detailed analysis divides this behavior into four categories, which are production deviance, property deviance, political deviance and personal aggression. Each of this category is described and examples of behaviors are provided. Thus far the prediction of the occurrence of any of these types of behavior was detected using integrity tests. Research showed that these tests aid in the reduction of the total amount of compensations related to for example injury at work or damage of a work property. However, there has been a large wave of criticism concerning these tests, especially from the aspect of social desirable responding and the use of overt type of assessments. Therefore this article summarizes previous works and opens new spectrum for future research focusing on behavior prediction and applicability of the Theory of planned behavior on negative aspects of behaviors. It is further expected that the ability to predict and measure the level of the occurrence of undesirable behavior in connection with other instruments (such as integrity tests) could be a major contributor to decision-making process among candidates for admission procedures. This assumption was based on the literature review supported by number of specialists in the field, who recommend employers to be prudent during the selection process in case of for example individuals with the history of problematic school record. These individuals may increase their costs associated with the deceitful behavior. Incorporations of specific techniques, such as integrity tests or Ajzen's Theory of planned behavior during the job interviews, would allow to obtain tools predicting tampering behaviors at the individual level and use them during the critical decision-making process.

Key words: attitudes, theory of planned behavior, counterproductive work behavior

Úvod

V dnešní době se výrazně zvýšil zájem psychologů o výzkum v oblasti etiky, morálky a integrity a jejich způsobů měření (Ones, Viswesvaran, & Schmidt, 1993; Fine, 2010; Ones & Viswesvaran, 2001). Využití takového měření se v posledních dekáдах uplatnilo například u otázek se závažným rozhodováním nebo v rámci výběrových řízení. Právě v rámci rekrutace nových pracovních sil se především ve Spojených Státech ročně administrují milióny testů měřících integritu a hodnotící pracovní etiku budoucích zaměstnanců (Sackett, 1994), za účelem snížit zaměstnavatelům náklady spojené s nárokováním odškodněním v rámci pracovních vztahů (Oliver, Shafiro, Bullard, & Thomas, 2012). Zároveň tato vyšetření slouží i jako obrana proti poškození společnosti nebo zaměstnavateli snížením výskytu kontraproduktivního chování na pracovišti. Cílem této práce je představit Ajzenovu teorii plánovaného chování, která může sloužit jako doplňková metoda ke zmíněným testům integrity. Na základě předchozích studií bylo potvrzeno, že tento model je schopný predikovat výskyt specificky definovaného žádoucího nebo nežádoucího chování (Beck & Ajzen, 1991).

Definice postojů a jejich měření v rámci psychologie

V psychologii vidíme, že se otázky morálky, etiky nebo integrity nejčastěji měří pomocí postojů – např. nežádoucí chování na škole je měřeno formou postojů ke konkrétním způsobům pod-

vádivého chování (Chudzicka-Czupała, Lupina-Wegener, Borter, & Hapon, 2013), podobně se postupuje při hodnocení časových trendů religiózních postojů (Hastings & Hoge, 1986). Jde také o metodicky jednoduchý postup, na rozdíl od hodnocení dilematických situací, které více postihují komplexitu složitých životních situací (Rest, 1980).

Postoje představují zakořeněná přesvědčení a pocity ve vztahu k určitému chování nebo situaci čímž do určité míry mohou i napovídat, jak se jedinec v určité situaci zachová. Postoje se nejčastěji odvíjejí od osobních zkušeností, bolestivých emocí nebo sociálních vlivů. Jsou tvořeny kognitivní složkou, představující přesvědčení, emoční složkou, představující pocity a behaviorální složkou, představující samotné jednání (Calhoun & Acoccella, 1983). Příkladem využití testování postojů pro otázky morálky je Skaggssova (1940) studie zkoumající rozdílné postoje mezi muži a ženami u souboru vysokoškolských studentů. V rámci této studie autor administroval studentům 20 položkový dotazník obsahující například položky týkající se podvádění ve škole, flirtování nebo lhaní rodičům, přičemž úkolem studentů bylo posoudit pomocí 10 bodové škály jejich míru přijatelnosti. Výsledky ukázaly, že se muži a ženy ve svých úsudcích příliš neliší. Obě pohlaví hodnotily shodně jako nejzávažnější čin znásilnění a zabití. Oproti tomu největší rozdíly byly nalezeny v hodnocení sexuálních mimomanželských vztahů, které muži hodnotili benevolentněji.

V návaznosti na předchozí studii, se Brandt a Wetherell (2012) zaměřili na otázku, proč jsou některé postoje považovány za morální a jiné ne. Jejich práce se koncentrovala na otázku dědičnosti proti prostředí (*nature versus nurture*) a poukázala na to, že postoje, které jsou více ovlivňovány genetickými faktory, jsou vnímány odlišně v porovnání s těmi, co jsou více ovlivněny faktory prostředí. Autoři předpokládají, že postoje ovlivněné hereditou, budou mít větší tendenci se přenášet z generace na generaci a budou tak prožívány jako morální, vzhledem k tomu, že umožňují přežití. Za využití předchozích studií prováděných na dvojčatech autoři určili koeficient heritability pomocí 20 tvrzení. Výsledný odhad dědičnosti (H^2) představuje podíl rozptylu ve výsledné proměnné, který lze připsat společným genotypům. Např. autor citovaný předchozí výzkum ukazuje, že tvrzení, že trest smrti je barbarský a měl by být zrušen je výrazně ovlivněn genetickou variací s vysokým koeficientem heritability (0,56), narozdíl od názoru, že sexuální vztahy mimo manželství jsou vždy špatné s nízkým koeficientem heritability (0,04). Dědičnost nemůže být měřena přímo, koeficient heritability je pouze odhadem. Nelze říci, že lidé měli specifický gen např. pro podporu nebo odmítnutí trestu smrti, zásadní je komplexní multidimenzionální mechanismus, který obsahuje např. osobnost, inteligenci a vztah mezi geny a prostředím, jde tedy o soubor genů, který predisponuje k přiklonění se k jednomu či druhému názoru.

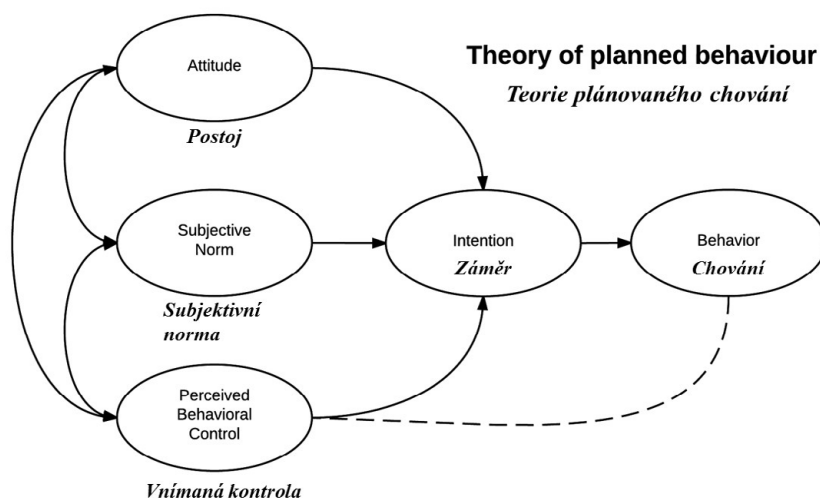
Nejvyšší heritabilitu představovala položka týkající se sexuálních zločinů nebo útoků spojených s dětmi, kde by zločinci měli být maximálně potrestáni. Naopak nejnižší heritabilita byla nalezena u položky týkající se sexuálních mimomanželských vztahů. Míra heritability postoje pozitivně korelovala s morálním přesvědčením a hereditární postoje byly vnímány jako významněji morálně závažné. Podobná studie, zabývající se spíše otázkou prostředí, byla provedena Vaclairem a Fischerem (2011) a posuzovala, zda jsou postoje *kulturně* nebo *univerzálně* podmíněné. Pro účely této studie byly morální tvrzení rozdělena do dvou kategorií. První kategorie se zaměřovala spíše na společenská témata nepoctivosti a porušování práva. Zatímco druhá kategorie se týkala témat osobních a sexuálních. Výsledky této interkulturní studie ukázaly, že postoje vztahující se k nepoctivosti/porušování práva se nevztahují ke kulturním

hodnotám, zatímco postoje týkající se osobní/sexuální kategorie se ke kulturním hodnotám vztahují. Na základě těchto výsledků došli autoři k závěru, že paradigma universalit i kulturní relativit legitimně přispívá k porozumění morálky. Výsledky studií poukázaly na to, že postoje mohou být ovlivněny jak dědičnými faktory, tak i prostředím ve kterém se daný jedinec nachází. A přestože se postoje mají tendenci měnit v čase (Hastings & Hoge, 1986) jsou vhodné pro měření různých typů neetického chování (Skaggs, 1940) a ke zjišťování prediktorů budoucího chování (Tarry & Emler, 2007).

Teorie plánovaného chování

Vlivem postojů na skutečné chování se zabývá i teorie plánovaného chování (*The theory of planned behavior*) poprvé představena Ajzenem a Fishbeinem v roce 1975 jako teoretický model predikce chování vycházející z původní teorie odůvodněného jednání (*Theory of reasoned action*). Tato teorie se zakládá na 5 faktorech, přičemž jedním z těchto faktorů jsou právě postoje, hrající roli při predikci jasně definovaného chování. Tyto faktory tedy zahrnují postoje (*attitudes*), subjektivní normu (*subjective norm*), vnímanou kontrolu (*percieved behavioral control*), záměr (*intention*) a skutečné chování měřené v určitém časovém úseku (*actual behavior*) (Beck & Ajzen, 1991). Postoje, subjektivní norma a vnímaná kontrola představují nezávislé proměnné (prediktory), často také označované jako determinanty zkoumaného chování, záměr a skutečné chování jsou vysvětlované proměnné. Grafický přehled teorie plánovaného chování představuje Obr. 1. Postoje jsou definovány jako hodnocení daného subjektu (Ajzen & Fishbein, 1977) případně jako názor daného jedince na zkoumané chování a jeho posouzení a vnímání daného chování jako příznivé nebo nepříznivé (Ajzenem, 1988). Ajzen se zaměřoval na postoje s bipolárním hodnocením nebo s kontinuální afektivní dimenzí (Ajzen & Fishbein, 1977).

Obrázek 1: Znázornění teorie plánovaného chování (Ajzen, 1988)

Subjektivní norma je pak proměnná definovaná jako názor, posouzení a vnímání společnosti, ve které se daný jedinec pohybuje, zahrnující sociální tlak spojený s uskutečněním nebo neuskutečněním předmětného chování. Tudíž základním determinantem této proměnné je normativní názor části populace ovlivňující zkoumanou osobu.

Vnímaná kontrola charakterizuje, do jaké míry je definované chování opravdu uskutečnitelné, ve smyslu potřebných prostředků, realizace nebo předpokládaných překážek. Kombinace těchto tří prediktorů přispívá k síle záměru se tak chovat (Ajzen, 1988; Ajzen 1991). Záměr tedy představuje vysvětlovanou proměnnou zakládající se na síle motivačních faktorů, ovlivňující zkoumané chování (Beck & Ajzen, 1991). Teorie se zakládá na pozitivní korelaci mezi těmito třemi prediktory ve vztahu k vysvětlované proměnné. Tento vztah lze interpretovat ve smyslu, že čím příznivější je názor jedince (postoje) a ostatních v jeho okolí (subjektivní norma) na zkoumané chování a čím vyšší je jeho kontrola nad tímto chováním (vnímaná kontrola), tím je větší záměr toto chování uskutečnit. Kontrola spolehlivosti predikce může být u pilotních studií měřena pomocí dotazníku zkoumajícího skutečné chování a následné porovnání s předchozími daty (Ajzen, 1988; Ajzen 1991).

Příklady studií aplikující teorii plánovaného chování

Zprvu se studie aplikující teorii plánovaného chování zabývaly především pozitivními aspekty chování zahrnující například volební účast (Fishbein & Ajzen, 1981), hubnutí (Schifter & Ajzen, 1985), návštěvnost bohoslužeb (King, 1975) nebo docházku na univerzitní přednášky (Harrison, Thompson, & Rodgers, 1985), později i negativním chováním. Meta-analýza Godina a Koka (1996) zkoumala 56 studií aplikujících teorii plánovaného chování na 58 různých typů chování zařazených do 7 kategorií. Tyto kategorie zahrnovaly závislosti, klinická preventivní vyšetření, řízení automobilů, stravovací návyky, HIV/AIDS prevence, dentální hygienu. Meta-analýza ukázala, že tento model predikuje 26 z 58 typů budoucího chování, s tím že průměrné procento vysvětlené variance u záměru uskutečnit předmětné chování se pohybovalo v rozmezí od 34 % do 41 %.

Další studie aplikující teorii plánovaného chování zkoumala např. motivaci konzumace alkoholu a celkové množství vypitých alkoholických nápojů u vysokoškolských studentů v den fotbalového zápasu (Glassman, Dodd, Jiunn-Jye, Rienzo, & Wagenaar, 2008). Statistická regresní analýza zahrnovala 740 vysokoškolských studentů a ukázala, že postoje (standardized path coefficient² 0.39, $p < .001$) a subjektivní norma (standardized path coefficient 0.46, $p < .001$) jsou statisticky významné prediktory ($R^2 = 0.54$) záměru konzumovat alkohol v den zápasu. Navíc záměr (standardized path coefficient 0.72, $p < .001$) konzumovat alkohol predikoval skutečnou konzumaci ($R^2 = 0.52$), čímž tato studie prokázala svou efektivitu ve schopnosti predikce budoucího chování. Oproti jiným studiím (Glassman et al., 2008) poukázala na to, že vnímaná kontrola jako prediktor, neprokázala žádný statisticky významný přímý nebo nepřímý účinek na budoucí skutečné chování či záměr. Odlišné výsledky prokázala studie Sheerana, Connera a Normana (2001), kteří testovali schopnost predikce změny návyků docházky na preventivní vyšetření pomocí aplikace teorie plánovaného chování. Výsledky statistické analýzy ukázaly,

² Standardized path coefficient se vypočítá vynásobením běžného regresního koeficientu standardními odchylkami odpovídající vysvětlující proměnné. Koeficient pomáhá vysvětlovat kauzální vztahy ve strukturálních modelech.

že záměr ($r = .68$, $p < .01$) a vnímaná kontrola ($r = .68$, $p < .01$) byly nejsilnějšími korelátami. Tímto výsledkem bylo potvrzeno, že záměr i vnímaná kontrola jsou schopny odlišit jedince, kteří jsou schopni své návyky změnit a docházet na prevenci od těch, co se se změnou neztotožní. Tato diskrepance může být vysvětlena diverzitou zkoumaného chování. Jak zmínili Glassman a kolegové (2008), u studia příležitostného pití alkoholu je model schopný dobré predikce. Vnímaná kontrola se ukazuje jako neefektivní prediktor v případech škodlivé či nadměrné konzumace alkoholu by studie měli zahrnovat i jiné behaviorální modely, vzhledem ke komplexnosti tématu a různého původu problému. Toto zjištění je poměrně důležité pro další aplikaci modelu v rámci především klinických studií, které by se mohly zaměřovat na závažná duševní onemocnění. Na základě studie Glassmana a kolegů (2008) se jeví využití modelu u klinicky významných onemocnění jako problematické a její využití se spíše uplatní v rámci společenských fenoménů bez patologického přesahu.

Teorie plánovaného chování představuje užitečný a prediktivní nástroj, který nebývá zpochybňován. Výsledky výše uvedených studií potvrzují schopnost Ajzenovi teorie plánovaného chování predikovat výskyt skutečného pozitivního i negativního chování do budoucna. Do roku 1996, celkem 56 publikovaných studií prokázalo prediktivní význam záměru (Godin & Kok, 1996). Také pozdější souhrnné studie a meta-analýzy prokázaly prediktivní význam záměru např. u spotřeby alkoholu (Cooke, Dahdah, Norman, & French, 2016), chování v těhotenství (De Vivo, Hulbert, Mills, & Uphill, 2016) nebo u rizikového sexuálního chování (Tyson, Covey, & Rosenthal, 2014).

Výsledky studií aplikující Ajzenovu teorii v rámci ČR

V rámci výzkumů prováděných v České republice byla Ajzenova teorie plánovaného chování aplikována například ve studii Zagaty (2012) týkající se názorů českých spotřebitelů na organické potraviny a jejich záměr takové zboží kupovat. Tato studie zahrnovala 1054 respondentů z České republiky, kteří si na pravidelné bázi kupují biopotraviny. Výsledky statistické analýzy ukázaly na to, že teorie plánovaného chování je schopna předvídat pomocí postojů, subjektivní normy a vnímané kontroly, míru záměru českých spotřebitelů nakupovat biopotraviny. Přičemž tyto výsledky naznačují, že nejsilnějším determinantem určujícím sílu záměru je kladný postoj spotřebitele ($r = .518$, $p < .01$). Oproti jiným studiím v této oblasti, u české populace byla nalezena i vysoká korelace mezi postoji a sociální normou ($r = .391$, $p < .01$) a sociální normou a záměrem ($r = .497$, $p < .01$), což bývá typické spíše pro studie zabývající se otázkami etiky a morálky. Tato abnormalita je autorem studie vysvětlována specifíčkou českého prostředí a poměrně nízké obeznaností s možnostmi českého biotruhu. Vedle této studie bohužel v současné době nenacházíme další systematické práce aplikující teorii plánovaného chování na koncept kontraproduktivního chování nebo na jiné podobné konstrukty.

Kontraproduktivní chování

Řada odborníků se zajímala, zda bude tato teorie aplikovatelná u specifických negativních aspektů chování, jakým je například kontraproduktivní pracovní chování (Beck & Ajzen, 1991)

nebo podvádění ve škole (Stone, Jawahar, & Kisamore, 2010). Dotazníky zaměřené na postoje se často používají vedle hodnocení morálky a etiky především na hodnocení negativních aspektů chování, jakými je například zmíněné kontraproduktivní chování. Kontraproduktivní chování je podle definice jakékoli chování, které poškozuje zaměstnavatele, blíže specifikováno pomocí čtyř základních kategorií (Robinson & Bennett, 1995). První kategorií je „*Poškození majetku*“, které zahrnuje například záměrné poškození majetku či strojů, úplné odcizení majetku ale i braní úplatků. Druhá kategorie zahrnuje „*Poškození zaměstnavatele*“ a je charakterizovaná neefektivní prací jednotlivce bez účasti dalších osob (např. odchody před koncem pracovní doby, dlouhé přestávky, pomalá a neefektivní práce). Třetí kategorie zahrnuje „*Politikaření*“ popisované jako neefektivní práce jednotlivce za účasti dalších spolupracovníků a patří sem například nadržování, pomlouvání nebo obviňování ostatních za vlastní chyby. Poslední, čtvrtou kategorií je „*Osobní agrese*“ pro kterou je charakteristické obtěžování, slovní nebo fyzické napadání spolupracovníků.

Míra kontraproduktivního chování se nejčastěji měří pomocí sebehodnotících dotazníků, které často podléhají kritice a výzkumníci vyžadují pro srovnání vedle těchto dotazníků i hodnocení od spolupracovníků nebo nadřízených. Meta-analýza Berryho, Carpentera a Barratta (2012) se zaměřila na spojitost mezi sebehodnocením a hodnocením druhých ve vztahu ke kontraproduktivnímu chování. Výsledky ukázaly, že sebehodnocení a hodnocení druhých spolu mírně až silně korelovala. Navíc sebehodnotící dotazníky zachytily vyšší počet kontraproduktivního chování, než kolik uvedli spolupracovníci při hodnocení kolegů. Přestože jsou sebehodnotící dotazníky často brány skepticky, výsledky této studie podporují jejich využívání při měření i predikci kontraproduktivního chování na pracovišti. Predikce výskytu kontraproduktivního chování na pracovišti může být zachycena pomocí tzv. testů integrity, které jsme představili v naší dřívější práci (Preiss, Krámský a Příhodová, 2014).

Předchozí studie odhalily, že zavedením testů integrity predikující kontraproduktivní chování se mohou celkově snížit částky na odškodnění související například s úrazem nebo poškozením majetku během pracovní doby (Oliver et al., 2012). V této studii se autoři zaměřili na zaměstnance nárokuje uhrazení škody způsobené v rámci pracovní doby. Souboru 33418 respondentů ze čtyř různých společností (autoklub, řetězec domovů seniorů, potravinářský řetězec a multimediální společnost) byl administrován zjevný test integrity Tesco Survey. Výsledky studie ukázaly, že zaměstnanci, kteří podstoupili testování, nárokovali nižší částky na odškodnění a celkový počet nahlášených, a tudíž i počet nárokovaných odškodnění byl nižší. Podobné výsledky uplatnitelnosti testů integrity a jejich schopnosti predikce kontraproduktivního chování ukázala i studie Onese a Viswesvarana (2001). Zde statistická analýza potvrdila, že testy integrity jsou schopné predikovat výkon v rámci pracovního školení ($r = .38$), produktivity ($r = .28$), výskytu pracovních nehod ($r = .52$) a poškození majetku ($r = -.69$).

Aplikace Ajzenovi teorie u kontraproduktivního chování a blízkých konceptů

Vedle testů integrity může být výskyt kontraproduktivního chování predikován i pomocí Ajzenovi teorie plánovaného chování. Tento model byl poprvé aplikován na negativní aspekty chování (Beck & Ajzen, 1991), jakými je například kontraproduktivní chování a jemu blízké koncepty, až kolem roku 1991. V rámci této studie Beck a Ajzen (1991) vyšetřili soubor 146 univerzitních

studentů a jejich tendence podvádět při testu, krást a lhát za účelem vyhnout se úkolu. Vedle standardního dotazníku obsahující položky na postoje, subjektivní normu, vnímanou kontrolu a záměru byl studentům administrován i Marlowe-Crowne Social Desirability Scale (1964) dotazník hodnotící míru sociální žádoucnosti. Interní reliabilita jednotlivých položek byla měřena pomocí alfa koeficientů. Hodnoty koeficientů alfa se pohybovaly v rozmezí od 0.66 do 0.90, poukazující na velmi dobré psychometrické vlastnosti dotazníku. Za účelem zhodnotit do jaké míry je teorie plánovaného chování schopna predikovat záměr, autoři použili hierarchickou regresi, kde záměr představoval vysvětlovanou proměnou. Množství variance vysvětlené tímto modelem bylo 62 % – 69 %. Autoři této studie také měřili míru sociální žádoucnosti a poctivosti odpovědi a na základě výsledků statistické analýzy usoudili, že respondenti neměli tendenci odpovídat v sociálně žádoucím stylu. Tento závěr byl podpořen získanými vysokými frekvencemi přiznání se k neetickému chování (70 % se přiznalo, že v minulosti podvádělo, 36 % se přiznalo ke krádežím a 60 % se přiznalo ke lhaní za účelem vyhnout se úkolu), navíc množství variance vysvětlené sociální žádoucností bylo 3 % – 5 %. Po 6měsících autoři administrovali 34 respondentům, kteří se účastnili i první fáze, sebehodnotící dotazník, ve kterém se respondenti měli přiznat ke skutečnému neetickému chování v posledních šesti měsících. Hierarchická regrese skutečného chování zaznamenaného v 1. a 2. fázi ukázala přiměřenou úspěšnost predikce skutečného chování. Výsledky hierarchického regresního modelu chování poukázaly na to, že prediktory teorie plánovaného chování byly středně úspěšné při predikci skutečného chování zaznamenaného pomocí sebeuposuzujících dotazníků, korelace mezi predikcí skutečného chování a chování uváděného studenty se pohybovaly v rozmezí od 0.35 pro lhaní do 0.74 pro podvádění.

Další autoři se zabývali aplikací tohoto modelu k predikci podvádění v akademickém prostředí (Stone et al., 2010). Tato studie zahrnovala 241 vysokoškolských studentů zařazených do bakalářských programů se zaměřením na business. Autoři studie předpokládali, že naleznou vztah mezi postoji, subjektivní normou, vnímanou kontrolou a záměrem a dále, že zde bude významný vztah mezi vnímanou kontrolou, záměrem a skutečným chováním. Výsledky statistické analýzy obě tyto hypotézy potvrdily a ukázaly statisticky významný vztah mezi záměrem a postoji ($\beta=.22$, $p < .01$), záměrem a subjektivní normou ($\beta=.14$, $p < .01$), záměrem a vnímanou kontrolou ($\beta=.24$, $p < .01$). Množství variance vysvětlené záměrem bylo 36 %. Z výsledků statistické analýzy autoři usuzují, že model teorie plánovaného chování je vhodný k predikci záměru i skutečného podvádění v akademickém prostředí. Vzhledem k tomu, že podvádění ve škole patří mezi aktuálně citlivá témata a studie poukazují na vysokou míru podvádění ve škole obzvlášť v zemích východní Evropy (Preiss, Helen, Nancy, & Nohavova, 2013; Rocha & Teixeira, 2006; Yukhymenko-Lescroart, 2014) jsou instrumenty predikující výskyt tohoto chování velmi žádané. V současné době ale v České republice nenalézáme systematicky prováděné studie aplikující model predikce takového chování pomocí teorie plánovaného chování.

Limity práce

Na téma teorie plánovaného chování byly publikovány stovky prací a řada meta-analýz, je mimo možnosti této krátké práce zahrnout většinu z nich. Systematické studium mnoha publikovaných meta-analýz by pomohlo v plánování konkrétního výzkumu a praktických intervencích s využitím teorie plánovaného chování v ČR.

Závěr

Výsledky studií ukazují, že teorie plánovaného chování představená Ajzenem (1991) je model schopný predikovat budoucí chování, a to jak z pozitivního, tak i negativního aspektu (Beck & Ajzen, 1991). Tato predikce je uskutečnitelná na základě měření postojů, subjektivní normy a vnímané kontroly, které společně vyústí v sílu záměru se dané činnosti účastnit nebo neúčastnit. Vzhledem k narůstajícímu trendu podvádění ve škole (Preiss et al., 2013; Rocha & Teixeira, 2006; Yukhymenko-Lescroart, 2014) a následnému nárůstu množství kontraproduktivního chování v zaměstnání (Lawson, 2004) doporučují odborníci zabývající se touto problematikou zaměstnavatelům být při náborech obezřetní u osob s historií podvádění ve škole, protože se jim mohou při zaměstnání těchto osob zvýšit náklady spojené s podvádivým chováním zaměstnanců (Graves, 2008). S použitím specifických technik, jakými jsou například testy integrity nebo Ajzenova teorie plánovaného chování by bylo možné získat nástroje umožňující predikci podvádivého chování na úrovni jednotlivce a dále je využít například v oblastech se závažným rozhodováním nebo v rámci výběrových řízení. Test integrity by mohl být příkladem či součástí subjektivní normy v Ajzenově modelu. Podobně by bylo možné uvažovat o cílených intervencích na posílení subjektivní normy směrem k většímu důrazu na čestnost. Tím by se, v rámci Ajzenova modelu, zvýšila možnost žádoucího chování. Otázky vlivu sociální desirability, tak významné pro měření integrity jsou pro aplikaci v Ajzenově modelu minimální (Armitage & Conner, 1999).

Zdroj financování a poděkování

Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované projektem číslo LO1611 za finanční podpory MŠMT v rámci programu NPU I. Dále bychom rádi touto cestou poděkovali anonymnímu recenzentovi za podrobnou diskuzi k celému příspěvku a za řadu podnětných informací a zdrojů.

Reference

- Ajzen, I. (1988). *Attitudes, personality, and behavior*. Chicago: Dorsey Press.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1977). Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin*, 84(5), 888–918.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Process*, 50, 179–211.
- Armitage, C. J., & Conner, M. (1999). Predictive validity of the theory of planned behaviour: the role of questionnaire format and social desirability. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 9(4), 261–272.
- Beck, L., & Ajzen, I. (1991). Predicting dishonest actions using theory of planned behavior. *Journal of Research in Personality*, 25, 285–301.
- Berry, C. M., Carpenter, N. C., & Barratt, C. L. (2012). Do other-other reports of counterproductive work behavior provide an incremental contribution over self-reports? A meta-analytic comparison. *Journal of Applied Psychology*, 97(3), 613–636.

- Brandt, M. J., & Wetherell, G. A. (2012). What attitudes are moral attitudes? The case of attitude heritability. *Social Psychological and Personality Science*, 3, 172–179.
- Calhoun, J.F., & Acocella, J.R. (1983). *Psychology of adjustment and human relationships* (3rd ed.). New York, NY: Random House.
- Cooke, R., Dahdah, M., Norman, P., & French, D. P. (2016). How well does the theory of planned behaviour predict alcohol consumption? A systematic review and meta-analysis. *Health Psychology Review*, 10(2), 148–167. <https://doi.org/10.1080/17437199.2014.947547>
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. A. (1964). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24, 349–354.
- De Vivo, M., Hulbert, S., Mills, H., & Uphill, M. (2016). Examining exercise intention and behaviour during pregnancy using the Theory of Planned Behaviour: a meta-analysis. *Journal of Reproductive & Infant Psychology*, 34(2), 122–138. <https://doi.org/10.1080/02646838.2015.1118022>
- Fine, S. (2010). Cross-cultural integrity testing as a marker of regional corruption rates. *International Journal of Selection and Assessment*, 18(3), 251–259.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Graves, S. M. (2011). Student cheating habits: A predictor of workplace deviance. *Journal of Diversity Management*, 3(1), 15–22.
- Glassman, T., Dodd, V., Jiunn-Jye, S., Rienzo, B.A., & Wagenaar, A. C. (2008). Using the theory of planned behavior to predict alcohol consumption among college students on game day. *The Journal of Global Drug Policy and Practice*, 2(3), 172–181.
- Godin, G., & Kok, G. (1996). The theory of planned behavior: A review of its applications to health-related behaviors. *Behavior Change*, 11(2), 87–98.
- Hastings, P. K., & Hoge, D. R. (1986). Religious and moral attitude trends among college students, 1948–84. *Social Forces*, 65(2), 370–377.
- Harrison, W., Thompson, V. D., & Rodgers, J. L. (1985). Robustness and sufficiency of the theory of reasoned action in longitudinal prediction. *Basic and Applied Social Psychology*, 6, 25–40.
- Chudzicka-Czupala, A., Lupina-Wegener, A., Borter, S., & Hapon, N. (2013). Students' Attitude Toward Cheating in Switzerland, Ukraine and Poland. *New Educational Review*, 32(2), 66–76.
- King, G. W. (1975). An analysis of attitudinal and normative variables as predictors of intentions and behavior. *Speech Monographs*, 42, 237–244.
- Lawson, R. A. (2004). Is classroom cheating related to business students. Propensity to cheat in the “real world”? *Journal of Business Ethics*, 49(2), 189–199.
- Oliver, C., Shafiro, M., Bullard, P., & Thomas, J. C. (2012). Use of integrity tests may reduce workers' compensation losses. *Journal of Business Psychology*, 27, 115–122.
- Ones, D. S., Viswesvaran, C., & Schmidt, F. L. (1993). Comprehensive meta-analysis of integrity test validities: Findings and implications for personnel selection and theories of job performance. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 679–703.
- Ones, D. S., & Viswesvaran, C. (2001). Integrity tests and other criterion-focused occupational personality scales (COPS) used in personnel selection. *International Journal of Selection and Assessment*, 9(1/2), 31–39.

- Preiss, M., Krámský, D., & Příhodová, T. (2014). Morální usuzování a jednání jako součást integrity osobnosti. *E-psychologie*, 8(1), 11–28.
- Preiss, M., Helen, A. K., Nancy, M. L., & Nohavova, A. (2013). A cross-country evaluation of cheating in academia – A comparison of data from the US and the Czech Republic. *Journal of Academic Ethics*, 11(2), 157–167.
- Rest, J. R. (1980). Moral judgment research and the cognitive-developmental approach to moral education. *Personnel & Guidance Journal*, 58, 602–605.
- Robinson, S. L., & Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 555–572.
- Rocha, M. F., & Teixeira, A. A. C. (2006). A cross-country evaluation of cheating in academia: Is it related to “real world” business ethics? *FEP Working Papers, Research Paper Series*, 112, 1–43.
- Sackett, P. R. (1994). Integrity testing for personnel selection. *Current Directions in Psychological Science*, 3(3), 73–77.
- Schifter, D. B., & Ajzen, I. (1985). Intention, perceived control, and weight loss: An application of the theory of planned behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 843–851.
- Skaggs, E. B. (1940). Sex differences in moral attitudes. *The Journal of Social Psychology*, 11(1), 3–10.
- Sheeran, P., Conner, M., & Norman, P. (2001). Can the theory of planned behavior explain patterns of health behavior change? *Health psychology*, 20(1), 12–19.
- Stone, T. H., Jawahar, I. M., & Kisamore, J. L. (2010). Predicting academic misconduct intentions and behavior using the theory of planned behavior and personality. *Basic and Applied Social Psychology*, 32, 35–45.
- Tarry, H., & Emler, N. (2007). Attitudes, values and moral reasoning as predictors of delinquency. *British Journal of Development Psychology* 25(2), 169–183.
- Tyson, M., Covey, J., & Rosenthal, H. E. S. (2014). Theory of planned behavior interventions for reducing heterosexual risk behaviors: A meta-analysis. *Health Psychology*, 33(12), 1454–1467.
- Vauclair, C. M., & Fisher, R. (2011). Do cultural values predict individuals’ moral attitudes? A cross-cultural multilevel approach. *European Journal of Social Psychology*, 41(5), 645–657.
- Yukhymenko-Lescroart, M. (2014). Ethical beliefs toward academic dishonesty: A cross-cultural comparison of undergraduate students in Ukraine and the United States. *Journal of Academic Ethics*, 12(1), 29–41.
- Zagata, L. (2012). Consumers’ beliefs and behavioural intentions towards organic food. Evidence from the Czech Republic. *Appetite*, 59, 81–89.